

۲۳۰۴۱۸۸

شماره پستی

۱۳۳۳۶۵ - ۶۴۰۱۱۰

شماره مخزن

مفهوم و آثار تابعیت و شهروندی

(با مطالعه‌ی فقهی)

مؤلف

دکتر طاهره پورنعمتی شمس آباد

مدرس دانشگاه پیام نور

www.ketab.ir

سرشناسه : پورنعمتی شمس آباد، طاهره، ۱۳۶۶-
 عنوان و نام پدیدآور : مفهوم و آثار تابعیت و شهروندی (با مطالعه‌ی فقهی) / مولف طاهره پورنعمتی شمس آباد.
 مشخصات نشر : کرمانشاه: انصاف و دانش، ۱۴۰۱.
 مشخصات ظاهری : ۱۷۴ ص.
 شابک : 978-622-98981-9-2 : ۸۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : تابعیت (فقه)
 Citizenship (Islamic law)
 تابعیت -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
 Citizenship -- Religious aspects -- Islam
 رده بندی کنگره : BP۱۶۹/۸
 رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۲۴
 شماره کتابشناسی ملی : ۸۸۶۹۴۷۰
 اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیبا

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، یا ناشر خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
 موارد تخلف را به دفتر انتشارات انصاف و دانش، گزارش فرمایید.

مفهوم و آثار تابعیت و شهروندی (مطالعه‌ی فقهی)

مؤلف: دکتر طاهره پورنعمتی شمس آباد

انتشارات انصاف و دانش

چاپ اول : ۱۴۰۱ قیمت: ۸۰۰۰۰ تومان تعداد: ۱۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ و منحصر «انتشارات انصاف و دانش» است.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۹۸۱-۹-۲

ISBN: 978-622-98981-9-2

دفتر مرکزی انتشارات انصاف و دانش:

کرمانشاه، چهار راه جوانشیر، مجتمع حکیم، طبقه دوم، واحد ۶

تلفن: ۰۹۳۰۲۸۹۳۸۵۸

www.Ensafodaneshpub.ir

E-mail: Ensafodanesh.pub@gmail.com

کانال رسمی انتشارات انصاف و دانش در تلگرام: @Ensafodanesh.pub

فهرست مطالب

۹.....	پیشگفتار
۱۳.....	فصل اول: مفهوم تابعیت و شهروندی
۱۳.....	مبحث اول: تعریف و شناخت تعریف تابعیت
۱۳.....	گفتار اول: تعریف تابعیت
۱۴.....	گفتار دوم: تاریخچه تابعیت
۱۶.....	گفتار سوم: اهمیت تابعیت
۱۸.....	گفتار چهارم: جایگاه قوانین تابعیت
۲۰.....	مبحث دوم: ارکان، اصول و اقسام تابعیت
۲۰.....	گفتار اول: ارکان و اصول تابعیت
۲۰.....	بند اول: ارکان تابعیت
۲۳.....	بند دوم: اصول تابعیت
۲۸.....	گفتار دوم: اقسام تابعیت
۲۹.....	بند اول: تابعیت اصلی
۲۹.....	بند دوم: تابعیت اکتسابی
۳۰.....	گفتار سوم: معیارهای تشخیص تابعیت
۳۰.....	بند اول: سیستم خون
۳۱.....	بند دوم: سیستم خاک
۳۴.....	گفتار چهارم: اقامتگاه
۳۶.....	بند اول: اصول اقامتگاه
۳۷.....	بند دوم: اقسام اقامتگاه
۴۰.....	مبحث سوم: تابعیت در اسلام
۴۰.....	گفتار اول: تابعیت از دیدگاه فقه اسلام
۴۱.....	گفتار دوم: تاریخچه ی تابعیت در دولت‌های اسلامی
۴۳.....	گفتار سوم: انواع تابعیت اسلامی
۴۳.....	بند اول: تابعیت اصلی و تابعیت اکتسابی
۴۳.....	بند دوم: تابعیت الزامی - عقیدتی و تابعیت قراردادی - سیاسی
۴۳.....	بند سوم: تابعیت حکمی و تابعیت حقیقی
۴۳.....	بند چهارم: تابعیت کامل و تابعیت عادی
۴۴.....	گفتار چهارم: راه‌های دارا شدن تابعیت در اسلام

- بند اول: تابعیت اصلی ۴۴
- بند دوم: تابعیت فرضی ۴۵
- بند سوم: تابعیت قراردادی ۴۵
- گفتار پنجم: تابعیت اسلامی و سایر نهادها ۵۰
- بند اول: تابعیت و شهروندی ۵۰
- بند دوم: رابطه‌ی تابعیت با نژاد، قومیت و امثال آن‌ها ۵۰
- بند سوم: تابعیت اسلامی و اطاعت ۵۱
- بند چهارم: تابعیت و مذهب ۵۱
- بند پنجم: تابعیت و اقامتگاه ۵۲
- گفتار ششم: آثار تابعیت دولت اسلامی ۵۳
- مبحث چهارم: پایان تابعیت در حقوق معاصر ۵۴
- گفتار اول: پایان تابعیت در نتیجه‌ی تغییر تابعیت ۵۴
- گفتار دوم: پایان تابعیت در نتیجه‌ی سایر عوامل ۵۵
- بند اول: سلب تابعیت و پایان آن در نتیجه‌ی ارتکاب عمل مجرمانه و به عنوان مجازات ۵۵
- بند دوم: سلب تابعیت و پایان آن در نتیجه‌ی پناهندگی ۵۶
- بند سوم: سلب تابعیت و پایان آن در نتیجه‌ی قطع علایق ۵۶
- بند چهارم: سلب تابعیت و پایان آن در نتیجه‌ی کسب تابعیت خارجی ۵۷
- مبحث پنجم: پایان تابعیت در حقوق اسلام ۵۷
- گفتار اول: پایان تابعیت در نتیجه‌ی تغییر مفهومی تابعیت ۵۸
- بند اول: پایان شهروندی ۵۸
- بند دوم: پایان تابعیت قراردادی ۵۹
- گفتار اول: پایان تابعیت در نتیجه‌ی سایر عوامل ۶۰
- بند اول: پایان تابعیت در نتیجه‌ی ارتکاب عمل مجرمانه و به عنوان مجازات ۶۰
- بند دوم: پایان تابعیت در نتیجه‌ی قطع علایق ۶۱
- بند سوم: پایان تابعیت قراردادی در نتیجه‌ی تبدیل و ارتقای تابعیت ۶۲
- مبحث ششم: بیگانگان در حقوق معاصر ۶۲
- گفتار اول: مفهوم و انواع بیگانه ۶۲
- گفتار دوم: حقوق و تکالیف بیگانه در کشور ۶۳
- بند اول: تکالیف سیاسی خارجی‌ها ۶۵
- بند دوم: حقوق بیگانگان ۶۶
- مبحث هفتم: بیگانگان در حقوق اسلام ۷۱
- گفتار اول: مفهوم و تعریف بیگانه ۷۱
- گفتار دوم: اقسام بیگانگان ۷۲
- بند اول: به لحاظ محل سکونت و اقامت ۷۲
- بند دوم: به لحاظ سیاسی ۷۲

۷۳	بند سوم: به لحاظ دین و مذهب.....
۷۳	بند چهارم: به لحاظ مدت اقامت و انگیزه بیگانه.....
۷۴	گفتار سوم: حقوق بیگانه در کشور اسلامی.....
۷۴	بند اول: حضور بیگانه در کشور اسلامی.....
۷۵	بند دوم: حقوق عمومی.....
۷۸	بند سوم: حقوق خصوصی.....
۷۹	مبحث هشتم: اقلیت های مذهبی.....
۷۹	گفتار اول: دارالاسلام و دارالحرب.....
۸۱	گفتار دوم: اهل کتاب.....
۸۱	بند اول: اهل کتاب چه کسانی هستند؟.....
۸۲	بند دوم: قرارداد ذمه.....
۸۶	گفتار سوم: حقوق و آزادی های اقلیت های مذهبی در اسلام.....
۸۷	بند اول: آزادی مذهبی.....
۸۷	بند دوم: مصونیت از تعرض.....
۸۹	بند سوم: آزادی انتخاب مسکن یا محل اقامت.....
۹۱	فصل دوم: آثار تابعیت و شهروندی در فقه اسلامی.....
۹۱	مبحث اول: بررسی تطبیقی اسلام و حقوق جهانی بشر.....
۹۱	گفتار اول: مقایسه ی فقه اسلامی و حقوق بشر در مسأله ی حق حیات.....
۹۳	گفتار دوم: مقایسه ی فقه و حقوق بشر در حق مالکیت.....
۹۴	گفتار سوم: مقایسه ی فقه اسلامی و حقوق بشر در مسأله ی برابری مذهبی.....
۹۸	گفتار چهارم: آزادی مذهب، عقیده و بیان.....
۹۸	بند اول: آزادی مذهب و عقیده.....
۱۰۶	بند دوم: آزادی بیان.....
۱۰۹	گفتار پنجم: مقایسه ی فقه اسلامی و حقوق بشر در مسأله ی دموکراسی.....
۱۰۹	بند اول: دموکراسی در حقوق بشر.....
۱۱۱	بند دوم: دموکراسی در فقه اسلامی.....
۱۱۴	گفتار ششم: مقایسه ی دیدگاه حقوق بشر و فقه اسلامی در مسأله ی شکنجه.....
۱۱۴	بند اول: رفتار انسانی با دشمن در هنگام جنگ.....
۱۱۵	بند دوم: رفتار انسانی با اسرای جنگی.....
۱۱۸	بند سوم: ممانعت از شکنجه و بدرفتاری در اسلام.....
۱۱۹	بند چهارم: مباحث حقوق بشر دوستانه.....
۱۲۰	مبحث دوم: جایگاه مردم در اندیشه و دیدگاه سیاسی نظام امت و ولایت فقیه.....
۱۲۰	گفتار اول: جایگاه مردم در نظام حکومتی و اندیشه ی سیاسی پیامبر اکرم(ص).....
۱۲۳	گفتار دوم: جایگاه مردم در اندیشه ی سیاسی حضرت علی (ع).....
۱۲۳	بند اول: اهمیت مردم در پذیرش حکومت علی(ع).....

پیشگفتار

^۱ از دیرباز تاکنون کره زمین به کشورهای متعددی تقسیم شده است و هر یک از مردم جهان یکی از این کشورها را، به گونه‌ای قهری یا اختیاری، به عنوان زیستگاه غالب خود انتخاب کرده است، چنین کشوری را اقامتگاه شخص می‌نامند. بیشتر افراد، علاوه بر این پیوند مادی با سرزمین خود، احساس نوعی وابستگی سیاسی و معنوی نیز به آن سرزمین را دارا هستند و خود را عضوی از آن جامعه می‌دانند، بنابراین پس از اقامتگاه، دومین عامل تقسیم جغرافیایی اشخاص، تابعیت نام دارد. با این حال، عده‌ی کمی از افراد هستند که احساس نوعی بیگانگی نسبت به سرزمینی که مقیم آن هستند دارند، به بیانی دیگر این افراد، موقتاً یا دائماً، در سرزمینی به غیر از سرزمین دولت متبوع خود سکونت دارند.

بررسی چستی مفهوم تابعیت و تفاوت آن از مفهوم شهروندی و تاثیر آن بر مباحث فقهی از جمله اهداف علمی بنده در این کتاب می‌باشد و یافتن مواضع اساسی و مهمی از فقه که این مفهوم بر آن اثرگذار بوده و مسائل فقهی متناسب با آن طرح شده و نیز توجه به بسط مفهوم تابعیت بر رفتارهای اجتماعی بر اساس دیدگاه‌های فقهی از جمله اهداف کاربردی آن است و بدیهی است که تابعیت و مفهوم شهروندی اثرگذار بر حوزه‌ی قوانین و رفتار اجتماعی بوده و نگاه قانونمدار و دین محور به افراد بر این اساس تحول خواهد یافت و ضرورت خاص تحقیق حاضر را آشکار می‌کند.

طرح‌های پژوهشی فراوانی در راستای مفهوم تابعیت و شهروندی و حقوق اتباع و شهروندان به نگارش در آمده است اما تنها در مورد حقوق افراد عضو جامعه و یا چگونگی شکل گیری این مفاهیم پرداخته‌اند و از دید حقوقی و سیاسی به این مفاهیم نگاه شده است. همچون مبانی و قلمرو حقوق شهروندی در قرآن و روایات و مسئولیت حکومت در قبال آن، مفهوم و حقوق شهروندی در نهج البلاغه، بررسی تئوری تابعیت در اسلام و نظام های حقوقی معاصر، حقوق شهروندی سیاسی زنان، معیاری بنیادین برای دموکراسی، شهروندی و سیاست نوفضیلت گرا، ارزیابی حقوق متهم در فرآیند دادرسی کیفری در

قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حقوق شهروندی، تاثیر قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی بر ادله‌ی اثبات دعوی کیفری، حقوق شهروندی در قانون آیین دادرسی کیفری در مرحله دادرسی، بررسی مبانی و ضمانت اجرای کیفری حمایت از حقوق شهروندی، حق و وظیفه شهروندی در فلسفه سیاسی، حمایت دیپلماتیک از اتباع دارای تابعیت مضاعف در روند توسعه تدریجی حقوق بین‌الملل، تابعیت مضاعف در دیوان داوری ایران-ایالت متحده امریکا، تابعیت و اشتغال بیگانگان، سیستم‌های حاکم بر تابعیت در حقوق بین‌الملل خصوصی ایران، پناهندگی دیپلماتیک به سفارتخانه‌ها و حمایت از اشخاص مورد حمایت بین‌الملل، تابعیت در ایران، تحول مفهوم دیپلماتیک، اما هر کدام از این‌ها تنها به بررسی یک مفهوم از این دو مفهوم اصلی حقوق بین‌الملل خصوصی پرداخته‌اند و در هیچکدام به بررسی تفاوت میان این دو مفهوم پرداخته نشده است.

در بحث تابعیت، سخن از ماهیت تابعیت و چگونگی پیدایش آن و راه‌های برقراری و زوال این رابطه بین فرد و دولت به میان می‌آید و در نهایت تشخیص خودی و بیگانه به وسیله‌ی تابعیت انجام می‌پذیرد. سخن در بحث اقامتگاه به ذکر انواع آن و آثار حقوقی مرتب بر اقامتگاه بحث می‌شود. اما در نظام حقوقی اسلام، این مباحث چنان جلوه می‌کند که اتباع و شهروندان دولت اسلامی را چه افرادی تشکیل می‌دهند و از چه حقوق و تکالیفی بهره‌مند می‌شوند؟ اینکه چه افرادی قادر به اقامت در سرزمین اسلامی می‌باشند و این اقامت چه آثاری را به دنبال دارد؟ دارالاسلام و دارالکفر در اسلام چه مناطقی را در بر می‌گیرند و...؟

در ادامه به حق حیات به عنوان اساسی‌ترین حق انسان توجه شده که مادر تمامی حقوق انسان به شمار می‌رود و مردم در این حقوق با یکدیگر برابرند و فردی بر دیگری برتری ندارد مگر به تقوا. چنانچه در قرآن کریم نیز آمده است: «بِأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (حجرات / ۱۳)؛ ای مردم، ما شما را از نری و ماده‌ای بیافریدیم. و شما را جماعت‌ها و قبیله‌ها کردیم تا یکدیگر را بشناسید. هر آینه گرامی‌ترین شما نزد خدا، پرهیزگارترین شماست. خدا دانا و کاردان است.» همچنین به بررسی اختلافات موجود در راستای بهره‌مندی از این حقوق در اسلام و حقوق جهانی بشر پرداخته شده است. و اینکه در بین

افراد تفاوتی نیست: «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (بقره/۲۱۳)؛ مردم یک امت بودند، پس خدا پیامبران بشارت‌دهنده و ترساننده را بفرستاد، و بر آنها کتاب بر حق نازل کرد تا آن کتاب در آنچه مردم اختلاف دارند میانشان حکم کند، ولی جز کسانی که کتاب بر آنها نازل شده و حجّت‌ها آشکار گشته بود، از روی حسدی که نسبت به هم می‌ورزیدند در آن اختلاف کردند. و خدا مؤمنان را به اراده خود در آن حقیقتی که اختلاف می‌کردند راه نمود، که خدا هر کس را که بخواهد به راه راست هدایت می‌کند. همه انسان‌ها از حقوق برابر بهره‌مند هستند و حق دخالت در سرنوشت خود را نیز دارند؛ «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (شوری / ۳۸)؛ و آنان که دعوت پروردگارشان را پاسخ می‌گویند و نماز می‌گزارند و کارشان بر پایه مشورت با یکدیگر است و از آنچه به آنها روزی داده‌ایم انفاق می‌کنند».

از آنجا که جامعه از مردم تشکیل می‌شود و عنصر اصلی تشکیل دولت محسوب می‌شوند، مردم حق انتخاب رهبر و زمامدار جامعه‌ی خود دارند زیرا بدون تأیید آنها دولتی تشکیل نمی‌شود. فقه با ورود در حوزه‌های اجتماعی و دخالت در اضلاع ملی و فراملی، افق و ابعاد جدیدی را در حوزه کاری خود می‌گشاید که کمتر به آن توجه شده است و یکی از این زمینه‌ها، بحث حقوق شهروندی و تابعیت و اثرات آن در فقه است که تاکنون با نگاهی جامع نگر و فقیهانه بصورت اجتهادی به آن پرداخته نشده است. غرض از نگارش و چاپ این کتاب، استفاده دانشجویان و افرادی است که علاقمند به تحقیق در خصوص حقوق شهروندی در اسلام می‌باشند، است، امید است که مفید واقع شود.

از خوانندگان و پژوهشگران محترم تقاضا می‌شود نقطه نظرات گران‌بهای خود را در راستای رفع اشکالات کتاب به مؤلف انعکاس دهند. در پایان بر خود واجب می‌دانم که از زحمات و براستار کتاب آقای دکتر امیر احمدی و مدیر مسئول محترم انتشارات انصاف و دانش سرکار خانم لیلا نوروزی که زحمت انتشار چاپ این کتاب را متحمل شده‌اند کمال امتنان و سپاسگزاری را بنمایم.